

This article is dedicated to the classification and analysis of the biographical resources of the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (Operational Headquarters of Reichsleiter Alfred Rosenberg). Article highlights documents with various content and structure, including personnel files including German employees, as well as locals who were employed at occupied territories. Curricula Vitae of the prominent Soviet figures of a politics, science, and culture and others, are also classified and analysed.

Keywords: Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg; biographical resources; the Second World War; occupation.

УДК 930.253(477.74)“1941/1945”

Г. М. ПАНІВАН*

ФОНДИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ УЧАСНИКІВ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941–1945 рр. У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто склад та зміст особових фондів учасників війни, зосереджених у Державному архіві Одеської області. Підкреслено актуальність питання поповнення Національного архівного фонду України документами учасників Великої Вітчизняної війни.

Ключові слова: Національний архівний фонд України; Державний архів Одеської області; особові фонди; учасники Великої Вітчизняної війни; спогади.

Окрім фондів управлінської документації за тематикою Другої світової війни, які відображають історію м. Одеси в окупаційний період, розповідають про збитки, нанесені окупаційними силами, звірства німецько-румунських загарбників на території України під час Великої Вітчизняної війни, окремим специфічним комплексом документів є особові фонди, що містять унікальні матеріали, які подають конкретні факти, цікаві події в інтерпретації окремих діячів того або іншого періоду.

У Державному архіві Одеської області таким комплексом документів Національного архівного фонду України є особові фонди учасників Великої Вітчизняної війни. Нині в сховищах архіву зберігаються п'ятнадцять таких фондів, кожен з яких висвітлює різні сторінки довоєнного періоду, періоду 1941–1945 років, а також повоєнні роки, подає правдиву історію з місць подій минулих часів.

* *Паніван Ганна Михайлівна* – провідний спеціаліст відділу інформації використання документів Національного архівного фонду і зовнішніх зв'язків Державного архіву Одеської області.

Фонди містять багаті біографічні матеріали, а саме: особисті документи, посвідчення учасників війни, картки ветеранів, автобіографії, відомості про трудову діяльність і нагородження, спогади, вирізки з газет і статті, присвячені радянським воїнам. Особливу цінність складають колекції фотодокументів з сімейних і військових альбомів. Деякі з фондів учасників війни мають велику цінність для дослідників-краєзнавців, оскільки в них зосереджено багато документації про життя та діяльність конкретної особистості.

Комплектування Одеського архіву фондами учасників Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. почалося з середини 80-х років ХХ століття. Так, першими на зберігання надійшли фонди Олександра Львовича Гольденберга – одного з талановитих і видатних архітекторів м. Одеси, який зробив великий внесок у розвиток архітектури і містобудування. Олександр Львович народився в 1917 р. в м. Миколаєві в сім'ї інженера-будівельника Льва Володимировича Гольденберга. У 1921 р. його родина переїжджає в Одесу на постійне місце проживання. Після закінчення архітектурного факультету Одеського інституту комунального і цивільного будівництва Олександр був призваний до лав Червоної Армії, у яких воював у складі 3-го Білоруського фронту рядовим. Пройшов всю війну, демобілізований в кінці листопада 1945 р. після чого повернувся до Одеси. З 1945 р. виконав більше 100 індивідуальних архітектурних проектів. Після війни відновлював будівлі Одеси, займався їх реконструкцією, будував нові, зокрема ряд санаторіїв і будинків відпочинку¹. Серед документації Олександра Львовича ескізи, проекти, фотографії макетів та споруд Одеси, Первомайська, Рені, фотокартки О. Л. Гольденберга².

Фонд Куварзіна Анатолія Івановича – генерал-майора у відставці, почесного співробітника Держбезпеки СРСР, який в роки війни брав участь в обороні “Советского Заполяр’я”. Нагороджений орденами Червоного Прапора, Червоної Зірки, “Знак Пошани”, Почесними грамотами Президії Верховної Ради УРСР, пам’ятними та почесними знаками Радянського комітету ветеранів війни, медалями, іменною бойовою зброєю та ін.³. Деякі матеріали містять відомості про роботу чекістів у роки Громадянської і Вітчизняної воєн, зведення про учасників бойових дій та їх спогади⁴.

Не менш цікавим є фонд Шаповаленка Миколи Андрійовича, який народився в с. Поповка Антоно-Кодінцевської волості Одеської губернії 10 жовтня 1910 р. У липні 1941 р. направлений в робочий батальйон, а у вересні у зв’язку з хворобою – до окупованої Одеси. У лютому 1942 р. вступив у підпільну антифашистську групу Уточкіна, яка діяла до квітня 1944 р. Автор багатьох архітектурних проектів у м. Одесі, Миколаєві, Донецьку, нагороджений почесними грамотами і преміями на конкурсах за кращі будівлі УРСР, а також орденом Трудового Чер-

воного Прапора⁵. Найцікавішими документами у фонді є довідка про участь в підпільній антифашистській підпільній групі 1941–1944 рр., медалі та посвідчення до медалей “За бойові заслуги” та “40 лет Победы в Великой Отечественной войне”⁶.

Фонд Мельника Степана Кириловича – доктора історичних наук – також знайшов своє місце в Одеському архіві. Народився Степан Кирилович у 1913 р. У 1939 р. закінчив історичний факультет Одеського державного університету. У 1939–1940 рр. працював старшим науковим співробітником Одеського облдержархіву. Після війни займався науковою та педагогічною діяльністю⁷. Серед 29 одиниць зберігання знаходимо рукописи лекцій, наукових праць і статей, листування, матеріали про службову діяльність та святкування 100-річного ювілею Одеського університету⁸.

Становить інтерес своїми біографічними документами фонд Покритана Анатолія Карповича – доктора економічних наук, професора Одеського інституту народного господарства. Сержант-артилерист Анатолій Карпович у 1943 р. після важкого поранення практично осліпнув, був демобілізований з лав Червоної Армії. Вступив в Іркутський педінститут, потім перевівся в Одеський педінститут, який закінчив у 1947 р. Автор близько 100 друкованих наукових видань⁹. Фонд налічує 600 документів, серед яких рукописи і чернетки наукових праць¹⁰.

Фонд Петряєва Костянтина Дмитровича – доктора історичних наук, який народився 19 січня 1917 р. в Пермській губернії (нині – територія Свердловської області). У 1941 р. добровільно вступив в Червону Армію, брав участь в обороні Ленінграда, воював на Волхівському фронті. За бойові заслуги був нагороджений орденом Червоної Зірки та вісьмома медалями. У післявоєнні роки викладав у вищих навчальних закладах країни, займався науковою роботою¹¹. Серед документів – матеріали наукової діяльності: рукописи, монографії, статті, листування з родиною, велика кількість книг з історії, зібраних Костянтином Дмитровичем¹².

Особистий фонд Трусова Юрія Сергійовича – члена Спілки письменників України, який народився 3 квітня 1914 р. у сім’ї службовця. З 1941 р. воював на Південно-західному і Сталінградському фронтах. Через поранення був демобілізований. Все ж не полишав творчу працю – у роки війни виступав зі статтями і віршами у фронтовій пресі, обласних і республіканських газетах та на радіо. Після війни працював в одеських газетах “Моряк” і “Раздельнянский колхозник”. Юрій Сергійович був нагороджений орденом Вітчизняної війни II ст., медалями “За победу над Германией”, “Двадцать лет Победы”, “50 лет Вооруженных сил СССР” та ін.¹³. Опис особистого фонду включає 181 од. зб. Особливістю фонду є значна кількість романів, віршів, вирізок з газет та журналів, неопубліковані рукописи та ін.¹⁴.

Фонд Дихана Михайла Дмитровича – доктора історичних наук, професора, який народився 25 серпня 1925 р. в с. Благоєво Івановського району Одеської області. У липні 1941 р. зарахований до лав Ольшанського винищувального батальйону, у складі якого воював під Первомайськом. У 1942 р. брав участь в обороні Кавказу, надалі в звільненні України. У липні 1945 р. демобілізований з армії як інвалід Вітчизняної війни 1 групи. За участь у війні був нагороджений п'ятьма орденами і шістнадцятьма медалями. Праці професора присвячені історії Болгарії і Болгарській діаспорі. У 1969 р. керівництво Болгарії нагородило Михайла Дмитровича орденом Кирила і Мефодія за внесок у болгарську історичну науку¹⁵.

Фонд Чарнецького Володимира Адамовича – краєзнавця, викладача, наукового співробітника Одеського інституту морського флоту, який народився 24 липня 1914 р. в м. Феодосії в сім'ї медиків. З 1942 р. служив у морській піхоті, в післявоєнні роки займався підйомом затонулих кораблів в Норвегії. Фонд багатий документами з краєзнавчої тематики, серед яких 10 альбомів фотографій і листівок з видами вулиць Одеси та ін.¹⁶.

Особистий фонд Володіна Івана Івановича¹⁷ – інженера-гідротехніка, колекціонера-мистецтвознавця. Народився Іван Іванович у 1911 р. в маєтку Л. М. Толстого “Ясная Поляна”, де проходив службу його батько. Напередодні 1917 р. сім'я переїхала до Одеси. Іван Іванович підтримував знайомства з видатними представниками одеської інтелігенції – письменниками, художниками, музикантами. У післявоєнний період брав участь в будівництві Одеського морвокзалу, Каховського водосховища та ін. Відомий раціоналізатор і винахідник, активно займався громадською діяльністю. Фонд багатий науково-технічними статтями з кресленнями і фотографіями, що ілюструють етапи будівництва Одеського морвокзалу, спогадами і нарисами про видатних діячів культури.

Особистий фонд Дузя Івана Михайловича – професора, доктора філологічних наук, заслуженого діяча культури. Іван Михайлович був нагороджений бойовими орденами і медалями. Займався науковою та педагогічною діяльністю. Фонд цікавий подяками, грамотами за участь у звільненні Житомира, Тернополя, Троннау (Чехославащина), Верхньої Силезії (Німеччина) від німецько-фашистських загарбників у 1944–1945 рр. (5 грамот)¹⁸.

У вересні 1994 р. на державне зберігання надійшов фонд Рузанкіна Миколи Степановича, який народився у 1905 р. в м. Ардатов, нині це Мордовська республіка Російської Федерації, в родині вчителів. З 23 червня 1941 р. перебував в армії, на посаді командира взводу 273-го батальйону зв'язку 21-ої Приволзької армії. У вересні 1941 р. потрапив у полон і перебував у німецьких концтаборах. За спробу втечі кинутий

в німецьку в'язницю і засуджений до смерті. В квітні 1945 р. звільнений Радянською армією. По війні неодноразово проходив фільтраційні комісії та перевірки в органах МДБ-КДБ. Кавалер ордена Вітчизняної війни II ст.¹⁹ Мемуари Миколи Степановича є великою знахідкою для істориків, у них дана характеристика довоєнної Одеси, цінними є рукописи статей про перебування у фашистському полоні; збереглася записна книжка з нотатками про перебування в полоні з адресами інших радянських військовополонених – в'язнів концтаборів та листи до колишніх в'язнів концтаборів і остарбайтерів. Доповнюють фонд листування і фотографії Рузанкіна з дружиною, учнями і колегами²⁰.

З 1995 р. в архіві зберігається фонд Боринського Ісаака Абовича – кавалера 4-х орденів і 13-и радянських і болгарських медалей. Ісаак Абович народився в м. Одесі 29 березня 1913 р. Воєнними дорогами пройшов шлях від командира взводу до начальника штабу 46-ї гвардійської артилерійської бригади. Учасник визволення Болгарії. Після визволення Пловдива (Болгарія) від німецьких загарбників був призначений першим комендантом міста. У повоєнний час – голова Ради ветеранів війни, підтримував зв'язки з клубами інтернаціональної дружби міст і сіл Болгарії. З 1947 р. до 1995 р. перебував в м. Одесі, брав безпосередню участь у відновленні Одеси²¹. У фонді містяться особисті документи: спогади про події Другої Світової війни, листування з болгарськими друзями та школярами, вирізки з газет, присвячені радянським воїнам і особисто І. А. Боринському, а також його статті. Ряд документів відображає суспільно-політичне життя Болгарії післявоєнної пори. Ісаак Абович знав болгарську мову і цікавився історією Болгарії. У колекції зібрань велика кількість унікальних книг, альбомів, буклетів і листівок, які є свідченням розвитку російсько-болгарських стосунків. Особливу цінність мають численні фотографії періоду вступу радянської армії-визволительки до Болгарії. Цікавими є різноманітні фотографії: начальника штабу партизанської бригади “Христо Ботев” Кости Ламбрева при вступі до м. Пловдив (1944); першотравневої демонстрації у м. Пловдив (1945), народного ополченця Налбантова Петко Рашковича і його зустрічей з Г. Димитровим (1947), пам'ятників російським воїнам – визволителям Шипки і Пловдива; ветеранів 46-ї гвардійської Запорізько-Одеської артилерійської бригади; пам'ятника радянському воїну-визволителю в м. Пловдив (“Альоші”)²².

У вересні 1995 р. до архіву передав документи для створення особистого фонду Вайнштейн Олександр Соломонович, який народився 27 травня в 1903 р. в м. Алешки Дніпровського повіту Таврійської губернії (нині м. Цюрупінськ Херсонської області). У січні 1920 р. добровільно вступив у 15-у стрілецьку дивізію, брав участь у штурмі Перекопу, був поранений і контужений. З 1924 р. командував взводом окремої

роти зв'язку 51 дивізії, яка несла прикордонну службу. На початку війни евакуйований до Омська, де працював редактором районної газети "Веліжанський ударник", а потім кореспондентом Всесоюзного радіокомітету. У 1946 р. закінчив Центральні газетні курси при ЦК ВКП (б). З 1963 р. переїхав на постійне місце проживання до Одеси. Друкувався під псевдонімом А. Волков і Зінаїдін. Брав активну участь в діяльності організації ветеранів 51 Перекопської дивізії і прикордонних частин Одеського гарнізону²³. В колекції фонду збереглися відомості про його діяльність у період Великої Вітчизняної війни як редактора районної газети "Веліжанський ударник" у м. Омську, кореспондента Всесоюзного радіокомітету, матеріали про виконання ним завдань Радінформбюро на лінії фронту. Особливо цікавими інформативно є списки генералів запасу і відставки, ветеранів Великої Вітчизняної війни, чекістів-прикордонників, які проживали на території Одеси²⁴.

Унікальна колекція документів полковника запасу, відомого одеського краєзнавця, спеціаліста у галузі пошукової роботи з питань встановлення місць поховань учасників Другої світової війни, подій військової історії у кількості 152 справ була передана сином Романа Олексійовича Шувалова – Андрієм Романовичем Шуваловим 28 травня 2002 року. Роман Олексійович народився 15 жовтня 1911 р. в м. Одесі. У 1933–1936 рр. призваний до лав Червоної армії служив в м. Житомирі. Брав участь в обороні Одеси як командир взводу зв'язку 287-го стрілецького полку 25-ої стрілецької дивізії. У вересні 1941 р. був поранений і евакуйований до Краснодарського госпітала. З листопада 1941 р. знову повернувся на фронт в діючу армію. Воював у складі 13-ї окремої стрілецької бригади на Південному фронті, а у 1942 р. – 161-ї стрілецької дивізії на Воронежському і IV Українському фронтах. Пізніше став начальником зв'язку дивізії. Після війни служив в 107 стрілецькому корпусі. Нагороджений двома орденами Вітчизняної війни I ст., орденами Червоної Зірки, Богдана Хмельницького, медалями "За відвагу", "За оборону Одеси", а також ювілейними медалями. Автор багатьох видань з історії Одеси. Помер 14 квітня 2002 р., похований на II Християнському кладовищі в Одесі²⁵. Роман Олексійович залишив дослідникам величезну кількість унікальних матеріалів. Серед них: "Показчик місць поховання воїнів, загиблих в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945), прах яких покоїться в землі міста Одеси"; карти-плани кладовищ, де були поховані радянські воїни, а також німецькі, італійські та румунські військовополонені; замітки, фотографії, переліки місць масового знищення єврейського населення Одеської області; витяги з документів Державного архіву Одеської області, статей з періодичних видань про встановлення прізвищ і місць поховань військовослужбовців Одеської області в роки першої і другої світових війн; мемуари (рукописні замітки) "Спогади про бойовий шлях у складі 161-ї стрілецької дивізії". Інформативно на-

сиченими є список Героїв Радянського Союзу – уродженців Одеської області (уточнення до “Книги пам’яті”), матеріали про льотчиків 69-го винищувального авіаційного полку, який брав участь в обороні та звільненні Одеси, матеріали про встановлення місць поховань загиблих партизан, підпільників²⁶.

Безумовно, питання поповнення Національного архівного фонду України документами учасників Великої Вітчизняної війни й понині є актуальним. У березні 2010 р. відбулося розширене засідання колегії, присвячене 90-річчю Державного архіву Одеської області, на якому були присутні працівники Держархіву, керівники архівних установ районів, міст обласного значення та трудових архівів, керівники відомчих архівів і відповідальні за діловодну справу, представники ЗМІ. Серед інших було розглянуто і питання щодо потенційних фондоутворювачів – учасників бойових дій на території м. Одеси і Одеської області. У дискусії брали участь також представники інших організацій.

Державний архів Одеської області тісно співпрацює з обласною радою Організації ветеранів України, головою якої є Олексій Георгійович Гурський. Нині складено список ветеранів Великої Вітчизняної війни – учасників звільнення м. Одеси, які проживають на території Одеської області, потенційних фондоутворювачів Держархіву за тематикою Другої світової війни. У цьому напрямку розгорнуто роботу і в архівних відділах райдержадміністрацій, вже є перші результати. Сприяють поповненню архіву фондами за даною тематикою і люди, які просто не байдужі до збереження пам’яті про героїв Великої Вітчизняної війни. Наприклад, заступник голови комісії з питань реабілітованих Галина Якимівна Гоняк, архівіст за покликанням, у минулому відповідальний співробітник Одеського обласного архіву, веде переговори з репресованими, які мають бажання передати свої документи до архіву для вивчення історії періоду 1941–1945 рр.

Таким чином, наголошуючи на важливості роботи з поповнення архівів документами особистого походження людей, які зробили свій внесок у здобуття Великої Перемоги, варто відзначити наступне: кожен архівіст повинен усвідомлювати, що з огляду на швидкоплинність часу і різні несприятливі обставини, які можуть спричинити зменшення особистих колекцій, потрібно зібрати і передати на державне зберігання якомога більше документів про нелегкі часи 1941–1945 рр. Якою ми збережемо історію нашої країни сьогодні, такою її побачать наші нащадки. Молоде покоління повинне знати героїчне обличчя свого минулого, пам’ятати, якою ціною завойований мир, що є основою нинішнього процвітання держави.

¹ Державний архів Одеської області (далі – Держархів Одеської обл.), справа фонду Р-7977, (Гольденберг Олександр Львович).

- ² Держархів Одеської обл., ф. Р-7977, оп. 1, 15 од. зб., 1917–2000 рр.
- ³ Там само, справа фонду Р-7902, (Куварзін Анатолій Іванович).
- ⁴ Там само, ф. Р-7902, оп. 1, 24 од. зб., 1919–1981 рр.
- ⁵ Там само, справа фонду Р-7973, (Шаповаленко Микола Андрійович).
- ⁶ Там само, ф. Р-7973, оп. 1, 13 од. зб., 1941–1983 рр.
- ⁷ Там само, справа фонду Р-7822, (Мельник Степан Кирилович).
- ⁸ Там само, ф. Р-7822, оп. 1, 29 од. зб., 1953–1969 рр.
- ⁹ Там само, справа фонду Р-7979, (Покритан Анатолій Карпович).
- ¹⁰ Там само, ф. Р-7979, оп. 1, 79 од. зб., 1950–1990 рр.
- ¹¹ Там само, справа фонду Р-7970, (Петряєв Костянтин Дмитрович).
- ¹² Там само, ф. Р-7970, оп. 1, 90 од. зб., 1935–1990 рр.
- ¹³ Там само, справа фонду Р-8000, (Трусов Юрій Сергійович).
- ¹⁴ Там само, ф. Р-8000, оп. 1, 181 од. зб., 1938–1997 рр.
- ¹⁵ Там само, справа фонду Р-8237, (Дихан Михайло Дмитрович), 141 од. зб., 1925–2006 рр.
- ¹⁶ Там само, ф. Р-8144, (Чарнецький Володимир Адамович), 1211 од. зб., 1929–1994 рр.
- ¹⁷ Там само, ф. Р-8072, (Володін Іван Іванович), 189 од. зб., 1938–2001 рр.
- ¹⁸ Там само, ф. Р-8140, (Дузь Іван Михайлович) 439 од. зб., 1930–1990 рр.
- ¹⁹ Там само, справа фонду Р-8015, (Рузанкін Микола Степанович).
- ²⁰ Там само, ф. Р-8015, оп. 1, 10 справ 1920–1992 рр.
- ²¹ Там само, справа фонду Р-8046 (Боринський Ісаак Абович).
- ²² Там само, ф. Р-8046, оп. 1, 129 справ 1945–1995 рр.
- ²³ Там само, справа фонду Р-8067 (Вайнштейн Олександр Соломонович).
- ²⁴ Там само, ф. Р-8067, оп. 1, 47 справ, 1920–1995 рр.
- ²⁵ Там само, справа фонду (Шувалов Роман Олексійович).
- ²⁶ Там само, ф. Р-8187, оп. 1, 151 справа. 1988–2001 рр.

Рассмотрен состав и содержание личных фондов участников войны, сосредоточенных в Государственном архиве Одесской области. Подчеркнута актуальность вопроса пополнения Национального архивного фонда Украины документами участников Великой Отечественной войны.

Ключевые слова: Национальный архивный фонд Украины; Государственный архив Одесской области; личные фонды; участники Великой Отечественной войны; воспоминания.

The article observes the structure and content of personal funds of participants of war, centered in the State Archives of Odessa Region. Is emphasized the urgency of updating the National Archival Fund by Ukraine documents of the Great Patriotic War.

Keywords: the National Archive Fund of Ukraine; the State Archives of Odessa Region; personal funds; participants of the Great Patriotic War; memories.